

"השמים החדשים והארץ החדשה"

נסיון להבנה מחודשת במהות המבול

ראשי פרקים

- א. מדוע הארץ לוקה ?
- ב. הארץ היא מוקד הבעייתיות
- ג. "רעת האדם בארץ"
- ד. המבול
- ה. רוח חדשה
- ו. ברית - דווקא עם הארץ
- ז. כמים לים מכסים

א. מדוע הארץ לוקה ?

בקראנו את פרשית דור המבול, את החטא החמור ועונשו הכבד, איננו יכולים להמנע מלהעלות כמה שאלות יסוד על פשר הדבר. האם עד כדי כך הגיעו הדברים, שיש למחות הכל מן היסוד? מה רצה בורא עולם להביע בסדר עולמי זה? ושאלת השאלות - מהו הקשר, בהנחה שיש כזה, בין חטאי האנושות לעונש הלזה? וכוונתנו, כמובן, לקשר מהותי בין אופי החטא לעונש הספציפי. כדי לנסות ולהתוות קו ששייב לנו על כמה מן השאלות, ואולי ישפוך אור מזוית קצת שונה על המאורעות, נעמוד על תמיהה אחרת בדברי רש"י.

בבשורת גזר דינו של הדור, מזהיר הקב"ה באזני נח "קץ כל בשר בא לפני... והנני משחיתם את הארץ" (ו.יג), והביטוי "את הארץ" מתבאר בשתי דרכים, האחת - היקלאסית - היא פירושו הראשון של רש"י - "כמו מן הארץ", לפי זה, העתיד להענש הוא כל בשר בלי קשר לארץ. אך הביאור השני משונה קמעא: "עם הארץ, שאף גי טפחים של עומק המחרשה נימוחו וניטשטשו!". דומה כי הקורא הישר לא יוכל להעלים עיניו מהחידוש המופלג שבפירוש זה. מדוע יש למחות את הארץ עצמה? והלא קראנו כמה פסוקים לפני כן כי "רבה רעת האדם", "וינחם ה' כי עשה את האדם", ו"מלאה הארץ חמס מפניהם", כלומר ברי כי על היצורים שעל האדמה לשאת בתוצאות חטאיהם, ומה חטאה ומה פשעה של... הארץ? וכאן המקום לציין, כי אף הרמב"ן פירש בכיוון של הרס הארץ עצמה, כלשונו - "כי הארץ תהיה בהשחתה, שבהשחתת הארץ ישחתו", והספורנו הבין כי מדובר בשינוי אקלימי מהותי - "אשחיתם יחד עם הארץ, שישחית מזג הארץ והאוויר בנטית לגל חמה". ובכן התעצמה שאלתנו - הפירוש של השחתת הפיזית של הארץ איננו נחלתו של רש"י בלבד.

ב. הארץ היא מוקד הבעייתיות

אך מבט נוסף בכתובים מעתיק את השאלה אל תחום אחר.

התורה מבהירה לנו, בלשון שאיננה משתמעת לשתי פנים, כי אכן - מוקד הבעיה הוא בארץ. הכיצד?

"ותשחת הארץ לפני האלקים ותמלא הארץ חמס" (ו'א'). לחיזוק הראיה נוסיף את הדברים הבאים, הנאמרים "מפני" ה' בעצמו - "וירא אלקים את הארץ, והנה נשחתה!" לאמר - הבורא ממקד את מבטו בארץ, הלא דבר הוא! כי גם כשמזכיר את הגורם לבעיה הוא מתנסח כך: "כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ". לכאורה אין כל חיסרון בפסוק אם ייכתב "השחית כל בשר את דרכו". לא בכדי, אפוא, נכרכת כאן גם הארץ, כאשר חלקה בחטא - נכבד ומרכזי. על כרחנו היא היא המהווה את מוקד הבעייתיות, ועל כן היא הנזקקת לטיפול שורש. ואך טבעי הוא ההמשך הבא: "קץ כל בשר בא לפני", ומדוע? לא רק מפני שאישיותם מושחתת, לא רק על שום שאין האנושות ממלאת אחר יעודה או משום שנופלת היא ברמתה מן המצופה ממנה, אלא "כי מלאה הארץ חמס מפניהם", ולכן ברור ש"הנני משחיתם" - את הגורם - "את הארץ".

הנה כי כן זרקנו את הכדור ממגרש העונש למגרש החטא, אך שאלתנו התעצמה ועתה עלינו לשאול: מהי מהותו של חטא הארץ, ומהו היחס בינו לחטאה של האנושות? ומה נשתנה לאחר המבול באותה "ארץ", האם פתרנו את הפרובלמטיות שבשחיתות הארץ, בכך שהוחרבה האנושות כמעט מן היסוד?

ג. "רעת האדם בארץ"

ננסה להתחקות אחר עקבות הבעיה ע"י עיון בכתוב בסוף הפרשה הקודמת. שני פסוקים (פ'ו. ה-ו) מהוים תיאורו של רגע המשבר בתולדות האדם. ברם אם נדקדק בהם נמצא בדיוק את המגמה שנחשפה בפרשת נח. ובכן: "וירא ה' כי רבה רעת האדם" - לא נאמר, כי אם "רבה רעת האדם בארץ". בניסוח הכתוב יש יותר מרמז על מהות החטא ועל הגורם לו - "רבה רעת האדם בארץ". האדם, מעצם נוכחותו בארץ, מרבה להרע. ישנה רגישות מיוחדת, שלא לומר בעייתיות, בכך שהאדם ניטע בארץ. אדם זה, שנופחה בו נשמת חיים מן האלקים, שיש בו כמה צדדים השוים למלאך כדברי חז"ל בב"ר (לפר' בראשית, "ארבע בריות מלמעלן וארבע מלמטין"), זה ששורר עליו דוד "ותחסרהו מעט מאלקים וכבוד והדר תעטרהו, כל שתה תחת רגליו..." - הוא גם מונח בארץ באופן מסיבי. אמנם שולט, כובש, רודה בדגת הים ובעוף השמים, אבל - בארץ! והשאלה היא: האם השידוך הזה מתאים ונכון? האם יעלה יפה? יש כאן נסיון מרתק, הליכה על חבל דק מאד. "התרכובת" עשויה להוליד הרמוניה יחודית נהדרת, נדירה בעולמות כולם, אך עלולה גם לגרור אחריה קונפליקטים, ניגודים חריפים שיובילו לנתק חמור בין החומר והרוח, כשהאחד מתעמר ברעהו.

והקבי"ה פוסק בסוגיא: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ". עשיית האדם בארץ היא בעיה שיש להצטער עליה, או כפירוש אחר (רש"י ד"ה נחמתי כי עשיתים) - שיש לשקול ולהעריכה מחדש.

ד. המבול

למה אנו זקוקים בעת קשה זו, משהוברר כי הורדת בן אנוש לארץ עלולה להיות הרת-אסון ולהדגיש את הצד החמרי שבו?

אנו זקוקים לטיפול שרש, לשינוי מהיסוד (מטמורפוזה) שיביא בעקבותיו את האיזון הנכון בין הצדדים על אף נוכחות האדם בארץ. כזה היה המבול, שמחך את כל מה שהיה, כולל את הגורם לחוסר האיזון גופו.

לא הארץ ולא האדם מילאו אתרי הציפיה מהם לסימביוזה, לחיים בשיתוף פעולה הדדי, על שניהם להמחות עד היסוד, אך לא לצמיתות; מהותו של האדם היא דווקא כאן בארץ, והוא פארה של הבריאה. אבל - לא כך. כיצד יושב האיזון על כנו?

צריך לנתק מגע, זמנית. נח ובי"ב יכנסו אל התיבה, המים ישטפו את היקום וינשאו את התיבה אל מרומי קרת, אלי פסגות ומעבר להן, יויהי הגשם על הארץ... בעצם היום הזה בא נח ושם וחס ויפת... אל התיבה" (ו'יב-ג).

כל הדרושים לקיום החי חוסים בצל התיבה. אך אין הקב"ה מסתפק בהכחדת כל הנמצא בעולם זולתם; הוא מוליך את המבול לשיא חדש, ואנחנו קוראים יויהי המבול ארבעים יום על הארץ, וירבו המים, וישאו את התיבה מעל הארץ. ויגברו המים וירבו מאד על הארץ - ותלך התיבה על פני המים! יש כאן אקט מיוחד של ניתוק התיבה מעל הארץ. מה הצורך בו? האם לא אפשר היה להסתפקי במי מבול שוצפים ומכחידיים, בהצלת בני נח וכל אשר איתם והשבת הסדר על כנו?

נראה, אפוא, שמגמה אחרת היתה להם למים אלו - "מי נח". לא בלבד שתושמד האנושות ועולם החי המושחת מן היסוד. אמת, הכחדתו חיונית היתה, ברם לא פחות מזה - ניתוק זמני של הגרעין העתידי, המעוּתד להמשכת האורגניזם עלי אדמות - אף זו, אם לא דוקא היא, ממטרות המבול.

כשתמצי לומר, אולי זו הכוונה בשלב הנוסף בדינמיקת המבול, שלב כיסוי ההרים. "והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים" (ו'יט). לכיסוי ההרים יש מטרה - שום פרט כאן איננו סתמי. והוא הוא הדבר: לפנינו "טיפול שרש" של היקום, היוצא לפועל ע"י ניתוק מוחלט של החי מן הארץ. ניתוק זה כבר התבצע, אבל השלמתו תהא בכיסוי מוחלט של כל זכר ממנה, עד ראשי ההרים ועד בכלל. רק עתה מגיעה אותה הכחדה (וייגוע כל בשר" - שם כא), רק כתום התהליך המקדים והחיוני לבנייתו של הסדר העולמי החדש.

ה. רוח חדשה

הגענו לשלב ב' בתכנית המבול, שלב השבת הסדר אל כנו. לפנינו עתה עולם מתחדש, עולם יפה וטוב ומתוקן יותר מקודמו. רק כך ניתן להבין את משמעות הביטוי בפסוק הפותח את פרק ח' - "ויעבר אלקים רוח על הארץ". לרש"י ברור שאין זו רוח שגרתית, פיזית (השפתי חכמים נימק: כתוב "וישוכו המים", ובטבע העולם שרוח מביאה מים כמ"ש "ישב רוחו יזלו מים"). ומה כן? "רוח תנחומין והנחת עברה לפניו". רוח תנחומין זו מועברת - עתה מובן לנו מאליו - "על הארץ", וכפרש"י "על עסקי הארץ", אודותיה, על עניינה. ואכן, ארץ חדשה עתה לפנינו, לא זו שהכירה האנושות טרם המבול, שלא התאימה לאדם החי עליה, אלא לב חדש ורוח חדשה ניצוקו בה, במהותה.

פעמיים נזכר הביטוי ביחזקאל. את זה הראשון (פרק יח) לא עלה בידי אותו דור להביא לידי מימוש, זו קריאת ה' אל הפושעים שבבני ישראל "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בי, ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה, ולמה תמותו

בית ישראל? (יחזקאל י"ח,א). אבל המבוליסטים ביכרו את האופציה השנייה, ושמא כאן התגשמה לראשונה בהסטוריה - נבואה זו, כפשוטה: "וזרקתי עליהם מים טהורים... ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם" (שם פרק 37).

ו. ברית - דווקא עם הארץ

גם בהבטחה לדורות ע"י הקשת בענן, מקופל ניסוח המתבהר לאור דברינו. "את קשתי נתתי בענן, והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ" (י"ב). והלא כמה פעמים נזכרת הברית כברית הכרותה בין ה' לאדם, כגון: "מקים את בריתי אתכם" (ט), "והקמתי את בריתי אתכם" (א'), "זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם" (י"ב), וא"כ מה משמעותה של הברית "ביני ובין הארץ"? כפי שהעלינו, הארץ היא המוקד, ובשלה כל הסער הגדול הזה. לא בכדי היא נזכרה פעמים כה רבות - החל בתאור החטא, עבור דרך העונש וכלה בכריתת הברית. הארץ, כמרכיב אינטגרלי משחית - בשל חוסר היציבות בינה לבין האנושות - היא הדורשת תיקון, והברית הכרותה עמה מבטאת את ההתחדשות הלזו, את הרוח החדשה. רוח מחיה, מרעננת, מטהרת את העולם, מכינתו ומביאתו לידי אפשרות של התרוממות, של חיים הרמוניים בין חול וקודש, בין חומר לרוח, "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם ד', כן יעמד זרעכם ושמכם." (ישעיהו 66: כב).

ז. כמים לים מכסים

לאור המהלך, מקבל הפסוק הבא נופך חדש: "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי" - כניגוד להשחתה שהיתה בתקופת טרום המבול ("וירא אלקים את הארץ והנה נשחתה, כי השחית כל בשר..."), "כי מלאה הארץ דעה את ה'" - לפנינו ארץ בעלת פרוץ שונה מהותית, אחר עבור עליה רוח חדשה, ולפיכך היא תמלא בתורה, בדעה, ברוחניות ובאידיאלים, ובאחת: בתכנים חיוביים, בהתמלאות שתהיה בעלת עוצמה כזו גורפת, ממש כשם שמילא המבול את העולם כולו: "כמים לים מכסים". ולואי ונזכה לדעת כיצד לשמר נכונה את האיזון העדין הזה שבין החול והקודש, בין הרוח ובין החומר; התשתית כבר הונחה לפנינו, ועל כתפיו מוטלת משימת ההמשך - "חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה" (תהילים 124: כה).